

کوچه «خاور خانم» که خانه‌اش را وقف مسجد کرد

خانه ای قدیمی و کم عرض در فرعی شاهی ۴

خانه ای قدیمی و ثبت ملی نشده در کوچه شهید شوشتری ۴

نمایی از مسجد ۱۲۰ ساله حاج خاور

رضا سلیمان نوری – کوچه «شهید شوشتری ۴» یا کوچه «حاج خاور» در طول عمر بیش از ۱۵۰ساله خود با اسامی مختلفی شناخته شده است. نخستین نام ثبت شده در نقشه‌های شهری برای این مسیر، کوچه «نجارها»ست که نشان می دهد این کوچه در گذشته میزبان این شغل و محل گردآمدن هنرمندان این صنف بوده است. این مسیر در نقشه دو دهه ۲۰و ۳۰ مشهد به این نام شناسایی شده است؛ البته پیش از این نام‌گذاری در اسناد موجود، از این مسیر به عنوان کوچه منتهی به میدان کهنه نوغان از دروازه دولاب نام برده شده است. با گذشت زمان و الزام خروج واحدهای تجاری از این محدوده از سوی شهرداری وقت و تبدیل اغلب فضا‌های تجاری کوچه به مسکونی. دیگر نام نجارها سنخیت خود با این مسیر از دست داد و به همین دلیل در جریان نام‌گذاری عمومی مسیرهای مختلف شهری توسط شهرداری در سال های نیمه دوم دهه ۴۰ خورشیدی نام «مسرور» برای این کوچه در نظر گرفته شد. سطرهای بعدی گذری است بر سرگذشت این مسیر قدیمی.

موقعیت کوچه شهید شوشتری ۴ بر روی نقشه سال ۱۳۳۳ خورشیدی مشهد

- «مسرور» نام رسمی این کوچه است

در اسناد موجود هیچ دلیلی برای این انتخاب ذکر نشده است و مشخص نیست این نام به واسطه حضور فردی با این عنوان خانوادگی برای این مسیر انتخاب شده یا دلیل دیگری داشته است. این نام‌گذاری حکومتی بوده و تنها در اسناد رسمی و تابلوی ورودی کوچه (از سمت کوچه «راده») معنا و جایگاه داشته است؛ زیرا که اغلب مردم این کوچه را به نام مسجد قدیمی موجود در آن، کوچه مسجد «حاج خاور» و به صورت خلاصه کوچه «حاج خاور» می نامیده‌اند.

نام مردمی «حاج خاور» و نام رسمی «مسرور» تا سال های نخست پس از انقلاب اسلامی هم در معرفی این کوچه کاربرد داشته است؛ اما در این زمان نام رسمی کوچه به گواه نقشه های موجود از آن دوران، بار دیگر به «نجارها» تغییر پیدا می کند. این تغییر نام زمان زیادی ادامه پیدا نمی کند و چندی بعد نام «عباس شاهی» بر تابلوهای آن بی درخشند، یکی از جوانان این کوچه که در دوران دفاع مقدس جان بر سر دفاع از وطن می گذارد و نامش پسوند «شهید» می گیرد.

البته این نام هم مدت زیادی ادامه پیدا نمی کند و با احداث شارستان «شهید شوشتری» کنونی در ابتدای دهه ۹۰ و تغییر مسیر کوچه، تابلوی معرفی آن به تقاطع شارستان منتقل و ابتدا در کنار نام «شهید شاهی» با عنوان «شارستان رضوی ۴» و سپس «شهید شوشتری ۴» ثبت می شود. ناگفته نماند هرچند در شرایط کنونی تابلوی نصب شده در ابتدای این کوچه (از جانب کوچه «راده») دیده نمی شود، عنوان فرعی شماره ۸، «راده» است. این در حالی است که برخی زائران به دلیل استقرار انبار شب بازار شوشتری در این کوچه، آن را به نام کوچه «انبار» هم می شناسند و برخی دیگر نیز به دلیل قرار گرفتن گودال بزرگ ناجا در بخش جنوبی کوچه از آن به عنوان کوچه «پشت گودال» یاد می کنند.

- کوچه «مسرور» و موقوفه «خاورخانم» در دوره قاجار

رد پای کوچه «حاج خاور» در هر دو نقشه مهم باقی مانده از دوران قاجار، یعنی نقشه های «دالمج» و «هرتسفلد»، دیده می شود. در نقشه «دالمج» که میانه دوران ناصرالدین شاهی ترسیم شده، این مسیر یک فرعی بن بست کوچک و نوظهور است که در مسیر «دروازه باغ دولاب» وقت قرار داشته است.

اما وضعیت این کوچه در نقشه «هرتسفلد» که سال ۱۳۰۴ ترسیم شده با نقشه «دالمج» بسیار متفاوت است. در این نقشه، کوچه مورد نظر مسیر ارتباطی شایان ملاحظه ای است که از کوچه «دروازه باغ دولاب» جدا شده و به کوچه «حاج نوروز» ختم می شود. این مسیر در آن دوران، دارای دو فرعی شمالی و دو فرعی جنوبی بوده که همه این فرعی ها به شبکه مسیرهای موجود در اطراف حرم متصل بوده‌اند؛

همچنین اسناد موجود بازگوکننده این مهم هستند که

مسجد «حاج خاور» حدود ۱۲۰سال پیش با وقف زمین آن

محترم به نام «خاور» ایجاد شده است تا پایگاهی مذهبی برای ساکنان این محدوده باشد.

- پرجمعیت ترین کوچه های مشهد در آستانه انقلاب اسلامی

کوچه «حاج خاور» در نقشه سال ۱۳۳۳ مشهد دارای پنج فرعی شمالی و چهار فرعی جنوبی است که البته تنها فرعی پنجم جنوبی بن بست است و ارتباطی با شبکه های راه های شهری ندارد اما سایر فرعی ها یا به هم متصل بوده اند یا به کوچه های بزرگ دیگر متصل می شده اند. همچنین در سال های نخست دوره پهلوی، تعداد درخورتوجهی از ساکنان کوچه به شغل درودگری مشغول بودند و به همین دلیل کوچه در بین مردم کوچه «نجارها» نام گرفت. اما این حضور چنددهه بیشتر طول نکشید و در اواسط دهه ۴۰ با انتقال واحدهای بزرگ تولیدی به خارج شهر، اغلب واحدهای بزرگ تجاری در این مسیر، به فضاهای مسکونی و تعدادی هم به اقامتی تبدیل شدند. این مسئله خود باعث تراکم شدید جمعیتی در این کوچه شد. به نحوی که کوچه «حاج خاور» جزو پرجمعیت ترین کوچه های شهر مشهد در آستانه انقلاب اسلامی بود.

- بناهای قدیمی کوچه «مسرور»

کوچه «حاج خاور» در سال های نخست پس از انقلاب اسلامی به مانند سایر کوچه های این

۲شنبه

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

۱۳۰۳

سرای عزیزا...اُف، یادگار شکوه اقتصادی مشهد

که از نظر اقتصادی، مرکز معاملات عمده با نواحی شرقی خراسان بود و تجارخانه های بزرگ و کاروان سراهای شلوغی داشت. این استقرار طبعاً مورد حمایت نادرشاه بود و باعث شد طی دوران دوازده ساله سلطنت وی، بر جمعیت یهودیان مشهد افزوده شود و چنان که «حبیب لوی» در جلد سوم کتاب «تاریخ یهود ایران» می نویسد، آن ها آزادی عمل زیادی به دست آوردند. این آزادی عمل، به آن ها امکان ایجاد یک «کلونی» (مجموعه) یهودی را در محله عیدگاه داد، خانه هایی مجاور یکدیگر که به هم راه مخفی داشتند و یهودیان را از تردد در کوچه ها بی نیاز می کردند و البته بر جنبه رازآلود بودن رفتار آن ها می افزودند. یهودیان مشهد بعدها و در دوره قاجار – هنگام سلطنت محمدشاه – مسلمان شدند تا بتوانند در محیط اسلامی شهر مشهد به فعالیت های اقتصادی خود ادامه دهند، اما همه منابع تاریخی یهود از آن ها با عنوان «آنوسی» یاد می کنند، واژه ای که نشان می دهد احتمالاً برخی از یهودیان مشهد بر کیش اجدادی خود باقی بودند و فقط در ظاهر ادعای مسلمانی داشتند. البته در اینجا فرصت آن نیست که درباره زندگی دوگانه یهودیان مشهد و روابط آن ها با اروپاییان صحبتی داشته باشیم و این مهم را به زمانی دیگر موکول می کنیم تا بتوانیم با تفصیل بیشتری به بررسی آن بپردازیم.

- خاندان «عزیزا...اُف»

خاندان «عزیزا...اُف» یکی از خاندان های آنوسی ساکن مشهد بود که به کار تجارت اشتغال داشت. از میان این خاندان، سه برادر که فعلاً اطلاعی از نام آن ها نداریم، دست به احداث سرای بزرگی در مرز محله پایین خیابان و عیدگاه زدند. این سرا، به نام خود آن ها، سرای «عزیزا...اُف» نامیده و در دوره پهلوی اول افتتاح شد. سرای «عزیزا...اُف» در سه طبقه ساخته شد و در ابتدا، اکثریت کاسبان مستقر در آن، آنوسی های ساکن مشهد بودند، به این ترتیب، این تجارخانه بزرگ به مرکز فعالیت های اقتصادی یهودیان مشهد تبدیل شد و دست کم تا دهه ۱۳۴۰ خورشیدی این موقعیت را حفظ کرد. در «فتومشهد» امروز، دو تصویر می بینید، تصویر نخست سه برادر «عزیزا...اُف» را در سال ۱۳۰۹ خورشیدی نشان می دهد و تصویر دوم عکسی دیده نشده از «سرای عزیزا...اُف» و مربوط به دوره پهلوی اول است؛ جمعیت حاضر در عکس را عموماً یهودیان آنوسی مشهد تشکیل می دهند.

مرضیه ترابی | سرای عزیزا...اُف» یکی از قدیمی ترین ابنیه اقتصادی شهر مشهد است، سراییه که برای مدتی طولانی مکان دادوستدهای کلان در منطقه پایین خیابان مشهد بود و حتی امروز نیز با وجود ضعف بنیه ساختمانی و تلاش برای بازسازی بنا، همچنان شاهد تکاپوهای اقتصادی است، با این حال، هدف از نگارش این نوشتار، صحبت کردن درباره این بنای تاریخی که در سال ۱۳۸۰ خورشیدی ثبت ملی شده است، نیست. در این باره نوشته های بسیاری وجود دارد که علاقه مندان به تاریخ معماری و تاریخ مشهد می توانند به آن ها مراجعه کنند. آنچه مقصد ماست، بازشناسی نامی است که بر روی این بازار قدیمی باقی مانده و درواقع، بسیاری از خوانندگان عزیز، از خط و ربط آن اطلاعی ندارند. به راستی «عزیزا...اُف» که بود و در مشهد قدیم چه عنوان و سمتی داشت؟ آیا باید نام «عزیزا...اُف» را متعلق به یک فرد بدانیم یا باید خاندانی را به این عنوان بخوانیم؟ شاید باورش برای خیلی ها دشوار باشد که سرای «عزیزا...اُف» یادگار یهودیانی است که روزگاری در مشهد می زیستند؛ یادگاری که در دهه ۱۳۴۰ خورشیدی به «حاج غلامحسین سالم مشهدی» واگذار شد و به این ترتیب، از روزگار فعالیت یهودیان مشهد در آن، تنها نام «عزیزا...اُف» باقی ماند.

- در باب حضور یهودیان در مشهد

ظاهراً ورود یهودیان به شهر مشهد به دوره نادرشاه افشار بازمی گردد. نادر به تقلید از سلاطین صفوی، اقلیت های مذهبی را برای رونق اقتصادی پایتخت خود وارد شهر مشهد کرد، البته حضور اقلیت های مذهبی در مشهد، تاریخی درازدامن تر دارد. شواهدی از فعالیت اقتصادی ارامنه در مشهد، طی دوره صفویه و در برخی متون تاریخی دیده می شود و به همین دلیل، اصلاً بعید نیست که یهودیان نیز دست کم به عنوان بازرگان، دیرزمانی قبل از فرمان نادرشاه افشار، به مشهد آمد و شد داشته بوده باشند. قرار گرفتن این شهر بر سر راه بازرگانی به سوی مرو و فرارودان، می توانست دلیل خوبی برای استقرار معدود تجار یهودی باشد که به دنبال گشودن راه های تجاری امن و تجارخانه های وابسته به خود در شهرهای شمال شرقی ایران بزرگ بودند، با وجود این، جست و جوی تاریخی برای کشف زمان استقرار خانواده های یهودی در مشهد به دوره ای فراتر از افشاریه راه نمی یابد. یهودیان در محله قدیمی عیدگاه استقرار یافتند، محله ای

فتو

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد

مشهد